

Solidaarisuus ja kommunismin eskatologia

M i k k o H a u t a l a

Riippumattoman ammattiliitto Solidaarisuuden synty elokuussa 1980 oli Puolan toisen maailmansodan jälkeisen historian käännekohta. Ammattiliitto kasvoi kommunistisen hallinnon vastavoimaksi ja oppositioksi, jonka 10 miljoonaa jäsentä ilmensivät puolalaisten muutostahtoa. Solidaarisuuden perustamista seurasi vuoden 1981 joulukuuhun saakka ulottunut murrosvaihe, jonka aikana Puolan yhteiskunnallinen todellisuus muuttui syvällisellä tavalla. Vasta Puolan hallituksen 13.12.1981 julistama sotatila pysäytti vallankumouksellisen kehityksen.

Tässä artikkelissa käsitellään murroskauden ilmentymistä puolalaisen emigranttilehti *Kulturan* sivuilla. Erityisesti kysytään, miten *Kultura* ja sen kirjoittajayhteisö arvioivat tapahtumia Puolan sisäisenä muutoksena sekä millaisia merkityksiä Solidaarisuuden syntymiselle annettiin reaaliosialismin tulevaisuuden kannalta? Lisäksi syvennytään *Kulturan* arvioihin Neuvostoliiton aseellisen väliintulon todennäköisyydestä.

Vuonna 1947 perustettua *Kultura*-aikakauslehteä on pidetty tärkeimpänä Puolan ulkopuolella ilmestyneenä puolankielisenä lehtenä. Sitä on sanottu jopa puolalaisen kulttuurin johtavaksi toimijaksi toisen maailmansodan jälkeisenä aikana (Johnsson & Lautela 2004, 247–249). Pariisissa julkaistu *Kultura* saavutti vahvan

aseman jo 50-luvulla. Puolassa sen on katsottu olleen ainoa todella suosittu emigranttilehti (Friszke 1999, 354, 452–453). Keskeisin henkilö *Kulturan* linjan takana oli päätoimittaja Jerzy Giedroyc, jonka johdolla lehti pyrki irtautumaan sotaa edeltäneen Puolan poliittisista perinteistä ja uudistamaan poliittista ajattelua (Kowalczyk 1999, 98–102). *Kulturan* linjaa vuosina 1947–1980 tutkineen Janusz Korekin mukaan lehden tärkeimpiä päämääriä olivat Puolan itsenäisyys ja demokratia. Näiden tavoitteiden puitteissa taktiset linjaukset vaihtelivat joustavasti. Vähittäistä muutosta korostanut evolutionaarinen sekä toisaalta radikaalimpi vallankumouslinja esiintyivät vaihtelevasti lehden sivuilla (Korek 1998, 237–243, 254–256).

Syksyn taktinen maltillisuus

Puolan hallituksen heinäkuussa 1980 tekemät hinnankorotukset johtivat nopeasti lakkoihin ja mielenosoituksiin. Liikehdintä sai elokuun puolivälissä uuden luonteen, kun Gdańskin Lenin-telakan miehityslakko levisi muihin kaupunkeihin. Puolan hallituksen oli neuvoteltava lakkolaisten kanssa. Elokuun lopussa hallituksen ja lakkokomitean välillä solmittiin sopimus, jossa työläisille annettiin oikeus perustaa vapaita, hallitsevasta Puolan Yhtyneestä Työväenpuolueesta (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*, PZPR) riippumattomia ammattiyhdistyksiä. Myös tiedonvälitystä vapautettiin ja sensuuria höllennettiin. Samalla lakkolaiset tunnustivat PZPR:n johtavan aseman valtiossa. Sopimuksen

pohjalta perustettiin Puolan vapaa ammattiliitto, jonka nimeksi tuli Solidarisuus (Solidarność). Puheenjohtajaksi valittiin Lech Wałęsa (Janowski 2003, 17–18). Puolaan oli äkkiarvaamatta syntynyt aivan uusi tilanne.

Kuukausittain ilmestynyt *Kultura* ehti reagoida tapahtumiin vasta lokakuussa. Lehden toimitus katsoi Solidarisuuden synnyn merkitsevän syvällistä käännettä, jonka myötä Puolan poliittinen todellisuus oli peruuttamattomasti muuttunut. Toimitus painotti työväestön poliittisen kypsyyden sekä kansallisen yhtenäisyyden merkitystä. Solidarisuuden tuli päättäväisesti puolustaa asemaansa (K 10/1980, 3–11). Muut kirjoittajat seurailivat toimituksen arvioita. Solidarisuuden perustaminen nähtiin Puolan sodanjälkeisen historian merkittävimpana muutoksena. Solmitun sopimuksen katsottiin tarjoavan uudenlaisen tavan kontrolloida hallitsevan puolueen vallankäyttöä. Entiseen ei enää ollut paluuta (K 10/1980, 12–17; K 10/1980, 28–32).

Elokuun tapahtumien katsottiin eroavan aiemmista vuosien 1956 ja 1970 joukkoprotesteista. Tilanteiden yhtäläisyys saatettiin kokonaan kieltää: syyt, tapahtumakulku ja seuraukset olivat kokonaan toisenlaisia (K 11/1980, 17–27). Solidarisuuden tuomaa rakenteellista muutosta eli hallitusvallan kontrollointimahdollisuutta korostettiin toistuvasti (K 11/1980, 28–34). Tapahtumien merkittävyys ja peruuttamattomuuden painottaminen oli todennäköisesti retorisesti perusteltua. Muutoksen syvyyttä painottamalla voitiin syvyyttä entisestään lisätä. Uuden tilanteen yhdistäminen epäonnistuneisiin protesteihin olisi taas lietsonut pessimismia ja ylenpalttista varovaisuutta.

Tapahtumien vallankumouksellisuudesta huolimatta *Kultura* vetosi hallitun muutoksen puolesta. Toimituksen mukaan elokuun sopimus oli toistaiseksi maksimi. Sosialistista järjestelmää tai Puolan jäsenyyttä Varsovan liitossa ei saanut kyseenalaistaa. Edes sensuurin täydellistä poistamista ei tullut vielä tavoitella (K 10/1980, 7–9). Päätoimittaja Giedroycin mukaan liian radikaalit vaatimukset sortaisivat Puolan jär-

jestelmän ja johtaisivat katastrofin (K 10/1980, 139–142).

Kulturan maltillisuutta heijasteli epäsuoremmin sekini, ettei lehdessä vielä syksyllä 1980 vedetty Puolan tapahtumien pohjalta koko sosialismin tulevaisuutta koskevia johtopäätöksiä. Pessimismi tuli kuitenkin selvästi esiin. Nimimerkillä Kisiel esiintynyt vakiokirjoittaja Stefan Kisielewski katsoi, ettei kukaan ollut toistaiseksi esittänyt uskottavaa keinoa ”järjestelmän virheiden” korjaamiseksi. Rivien välistä kävi ilmi, ettei systeemi ollut korjattavissa (K 11/1980, 113–118). Rakenteellisen kriisin katsottiin vaivaavan kaikkia sosialistisia maita (K 11/1980, 147–154).

Kulturan maltillisuus näyttäytyi lähinnä taktisena valintana. Toimituksen mukaan kaikkea ei pitänyt koettaa saavuttaa ”yhdellä iskulla”. Toimitus myös lainasi Wałęsan näkemystä kolmivaiheisesta muutoksesta (K 10/1980, 4–9). Maltillisuus nähtiin keinona välttää romahdus ja siitä seuraava Neuvostoliiton väliintulon uhka. Samalla kansaa piti kuitenkin valmentaa ”tulevaisuutta varten” (K 11/1980, 30–33).

Neuvostoliiton aseellisen väliintulon uhka nousi nopeasti keskustelun ydinkysymykseksi. Tšekkoslovakian miehitys 1968 oli elävästi muistissa ja Brežnevin oppi voimassa. *Kulturan* toimitus piti kuitenkin interventiota epätodennäköisenä. Sen mukaan sallittu raja ei ollut vielä ylittynyt, sillä lakkolaisetkin tunnustivat kommunistipuolueen hallitsevan aseman. Miehityksen hinta oli myös Neuvostoliiton kannalta liian korkea. Väliintulo heikentäisi Neuvostoliiton kansainvälistä asemaa. Se johtaisi myös Puolan armeijan vastarintaan ja siten täysimittaiseen sotaan (K 10/1980, 7–11). Pääosa kirjoittajista jakoi toimituksen näkemyksen. Hallituksen katsottiin tahallaan suurentelevan miehitysuuhkaa ja pyrkivän näin hillitsemään yhteiskunnallisia muutosvaatimuksia. Intervention arveltiin johtavan liennytyksen loppuun ja kylmän sodan uuteen nousuun (K 10/1980, 28–32; K 11/1980, 33–34, 152–153, 173–174).

Kulturan toisinajattelija oli Neuvostoliiton lehdistöä säännöllisesti arvioinut Adam Kruc-

zek, oikealta nimeltään Michał Heller. Kruczek piti Neuvostoliiton väliintuloa todennäköisenä. Miehitys näytti väistämättömältä, mikäli hallitsevan puolueen valta-asema heikentyisi liiaksi ja Neuvostoliiton johto näytti uskovan Puolan kommunistipuolueen vallanmenetyksen mahdollisuuteen. Moskova pelkäsi myös levottomuuksien leviämistä. Vapaa ammattiliitto oli sen kannalta vaarallinen ennakkotapaus, joka avasi tien vastaaville vaatimuksille muissa sosialistisen leirin maissa ja itse Neuvostoliitossa (K 10/1980, 79–85; K 11/1980, 53–59).

Vaikka *Kulturan* toimitus torjui Kruczekin alarmismin, ei uhan olemassaoloa vähätelty. Väliintulon pelko oli keskeisenä syynä peräänkuulutetulle maltillisuudelle (K 10/1980, 7–11). Kruczekin näkemykset olivat todennäköisesti toimituksen linjan kannalta hyödyllisiä. Ne tarjosivat tilaisuuden hyökätä tuomiopäivää ennustavia argumentteja vastaan ja näin toimitus myös teki (K 10/1980, 10–11). Lisäksi voitiin luoda vaikutelmaa erilaisten näkemysten avoimesta esittelystä. Saattoipa Kruczekin varoitusten esilläpitäminen myös tukea maltin säilyttämistä koskevia vaatimuksia.

Vallankumous vakiintuu

Solidaarisuuden asema vakiintui vuoden 1981 alkukuukausina. Samalla valtaapitänyt PZPR ajautui jäsenkadon ja sisäisen käymistilan myötä sekasorron valtaan ja käytännössä menetti tilanteen hallinnan. Mielialat alkoivat radikalisoitua ja osa Solidaarisuuden jäsenistä ryhtyi esittämään avoimesti koko sosialistista järjestelmää ja Neuvostoliittoa kritisoivia näkemyksiä. Samalla pelko väliintulosta eli voimakkaana. Puolan rajoilla järjestetyt sotaharjoitukset, Puolan johdon kutsuminen maaliskuussa 1981 Moskovaan sekä raivokas lehdistökampanja lisäsivät puolalaisten huolestuneisuutta (Janowski 2003, 30–35; Zamoyksi 1995, 392; Hovi 1994, 198).

Puolan sisäisen kehityksen osalta *Kulturassa* käyty keskustelu keskittyi vuoden 1981 alkupuolella erityisesti katolisen kirkon asemaan, Solidaarisuuden rooliin sekä sosialismin tule-

vaisuuteen. Lehden toimitus arvosteli kirkon lehdistötoimistoa hyökkäyksestä oppositioon kuulunutta Työläisten Suojelukomiteaa (*Komitet Obrony Robotników*) vastaan. Kirkko ei voinut sanella toiminnan ehtoja eri oppositiovoimille (K 1–2/1980, 3–5). Kirkon ei pitänyt omaksua liian mahtipontista sävyä ja kuvitella edustavansa koko yhteiskuntaa. Erillistä katolista puoluetta ei tullut myöskään perustaa, sillä tämä olisi vain hyödyttänyt kommunistihallintoa (K 1–2/1981, 65–67, 70–71; K 3/1981, 9–26). Solidaarisuutta ei tullut samaistaa kirkkoon. Ammattiliiton tuli säilyä kaikille yhteisenä ja uskonnosta riippumattomana (K 3/1981, 5–71). *Kulturan* pääviestinä oli ylilyöntien välttäminen kansallisen yhtenäisyyden nimissä, ei kirkon kritisointi sinänsä. Paavi Johannes Paavali II vastaan toukokuussa tehty murhayritys sai toimituksen painottamaan kirkon ja erityisesti puolalaisen paavin merkitystä (K 6/1981, 3–4).

Solidaarisuuden asemaa ryhdyttiin arvioimaan entistä nyansoidummin. Jo alkuvuodesta muutamat *Kulturan* kirjoittajat alkoivat osoittaa myös puutteita Solidaarisuuden toiminnassa. Ammattiliiton tuli valmistautua tulevaisuuteen paremmin rakentamalla puuttuvaa hallinnollista infrastruktuuria sekä vaalimalla opposition sisäistä yhtenäisyyttä (K 1–2/1981, 65–71, 81–87). Muutostarpeen syvyys alkoi hahmottua eikä ammattiliitto pelkällä olemassaolollaan ratkaissut ongelmia. Suurimpien haasteiden ymmärrettiin olevan edessä, mutta kukaan ei halunnut ottaa vastuuta raskaista uudistuksista (K 6/1981, 41–48, 113–116). Solidaarisuuden asemaan nähtiin liittyvän rajoitteita, kuten hallitsevan puolueen johtoaseman tunnustaminen. Puola tarvitsi ”demokraattista pluralismia” eli Solidaarisuudesta erillisten oppositiojärjestöjen syntymistä (K 5/1981, 11–19).

Socialismin tulevaisuutta koskeva debatti alkoi keväällä 1981 radikalisoitua. Puolan tapahtumien katsottiin lopullisesti kompromettoineen sosialistisen järjestelmän ja ideologian. Puolalaiset saattoivat jo nähdä, ettei sosialismi tulisi kestäväksi ikuisesti (K 1–2/1981, 60–61, 73–81). Kisieli ennusti toukokuussa sosialistisen

kokeilun tuhoa vääjäämättömänä tosiasiana. Puolan kriisin tärkein viesti liittyi itse järjestelmän perusteisiin: sosialismi oli hajoamistilassa ja sen nujertuminen oli alkanut (K 5/1981, 77–81). Kesäkuussa Kisiel otti takapakkia eskatologiasta visiostaan. Puolan missiona saattoikin olla ”engelsiläisen vapaiden tuotantoyksiköiden” sosialismin kehittäminen (K 6/1981, 113–116). Taka-askeleen taustalla saattoivat olla taktiset syyt: elämöinti Puolan kriisin laajemmilla seurauksilla nähtiin helposti Neuvostoliittoa liiksi provosoivana. Myös Maciej Poleski esiintyi maltillisesti. Hän ei tosin löytänyt uskottavaa tapaa uudistaa Puolaa ”socialismista kiinnipitäen”, mutta hän ei myöskään poissulkenut tällaista mahdollisuutta. Puolan tilanne ja Neuvostoliiton rappio eivät välttämättä merkinneet sosialismin terminaalivaihetta, vaan järjestelmä saattoi jatkaa harmaansitkeää sinnittelyään (K 6/1981, 41–48).

Kulturan toimituksen kesäkuinen yleisarvio oli niin ikään varovainen. Systeeminmuutoksella ei ryhdytty spekuloidaan. Puolalaisten tuli pitää kiinni saavutetuista muutoksista. Samalla oli koettava selvittää talouskriisistä. Solidaarisuuden tuli nopeasti lujittaa organisaatiotaan ja luoda uskottava sisäinen demokratia (K 6/1981, 5–11).

Neuvostomiehityksen uhkaa koskeva debatti vilkastui heti alkuvuodesta 1981. Todennäköisesti joulukuinen Varsovan liiton huippukokous sekä Puolan rajojen läheisyydessä aloitetut sotaharjoitukset saivat *Kulturan* julkaisemaan useita arvioita, joissa uhkan suuruutta arvioitiin. Vaikka hermostuneisuus lisääntyi, jäi aiempi analyysi vallitsevaksi. *Kulturan* toimitus piti väliintuloa edelleen epätodennäköisenä (K 1–2/1981, 138). Maciej Poleski arvioi miehitysvaaran suureksi, mutta katsoi useiden tekijöiden hillitsevän ”venäläisiä”. 35-miljoonaisen kansan pakottaminen oli Afganistanin esimerkin valossa kauhistuttava tehtävä. Neuvostoliiton oli silti vaikea sietää tilannetta tartuntavaaran vuoksi: vapausaatteet voisivat levitä helposti Puolasta ”Ukrainaan, Liettuun, Valko-Venäjälle, Viroon ja Latviaan” (K 1–2/1981, 78–81).

Brysselistä käsin kirjoittanut Leopold Unger hahmotteli erilaisia skenaarioita. Neuvostomiehitys oli yksi vaihtoehto, mutta Unger ei näyttänyt erityisemmin uskovan siihen. Intervention hinta oli liian korkea eivätkä onnistumismahdollisuudetkaan näyttäneet hyviltä. Puolan miehitys muistuttaisi pikemminkin Afganistania kuin Tšekkoslovakiaa. Ankara vastarinta oli varmaa ja Puolan huoltaminen olisi muodostunut Neuvostoliitolle raskaaksi. Yhtenä skenaariona Unger esitti Puolan armeijan toimeenpaneman poikkeustilan. Hän ei kuitenkaan pitänyt sitä muita vaihtoehtoja todennäköisempänä (K 1–2/1981, 103–115).

Neuvostolehdistöä seurannut Adam Kruczek jatkoi toisinajatteluaan ja piti miehitystä yhä todennäköisempänä. Neuvostopropagandan hyökkäävyys saavutti huippunsa huhti-toukokuussa, jolloin Solidaarisuus kuvattiin vallankaappaukseen tähtääväksi vastavallankumoukselliseksi järjestöksi (K 3/1981, 74–79; K 4/1981, 81–86; K 5/1981, 39–43). Vaikka *Kulturan* toimitus kiisti Kruczekin alarmismin, oli se entistä huolestuneempi. Selkeä osoitus tästä oli maaliskuussa julkaistu *Kulturan* venäjänkielinen erikoisnumero, jossa Puolan tapahtumista kerrottiin puolalaisesta näkökulmasta käsin. Lehden todennäköisesti toivottiin päätyvän neuvostojohdon pöydälle, jonka ei siten enää tarvitsisi olla riippuvainen yksinomaan omien tiedustelukoneistojensa raporteista.

Kulturan miehitysdebatin puitteissa alettiin kevään 1981 aikana käsitellä laajemmin itse Neuvostoliiton tilaa. Suurvalta nähtiin yhä useammin ”vakavasti sairaana”. Adam Kruczek katsoi neuvostotalouden joutuneen syvään kriisiin ja pysähtyneisyyden tilaan. Neuvostoliitto ei välttämättä enää edes kyennyt pysäyttämään Puolan vapautumiskehitystä (K 4/1981, 37–42). Kruczek ennusti ”suurta kriisiä” ja ”räjähdystä” Neuvostoliittoon, jonka elintaso oli rutiköyhää Puolaakin alhaisempi. Kesäkuussa Kruczek myös osin luopui pessimismistään miehitysuhan suhteen. Neuvostolehdistön sävy oli pehmentynyt (K 6/1981, 95–101). Zbigniew Byrski katsoi Neuvostoliiton heikentyneen siinä määrin, että

länsi saattoi päättävällään toiminnalla laittaa suurvallan polvilleen. Neuvostoliitto oli ”uudistuskyvytön järjestelmä”, jonka yhteiskuntamuoto oli peruuttamattomassa ristiriidassa modernin teknologian kanssa (K 4/1981, 55–67).

Toinen Neuvostoliiton tulevaisuuden tummin väreän maalannut kirjoittaja oli Jan Kowalski, joka katsoi suurvallan epäroivän Puolan suhteen juuri oman sisäisen heikkoutensa takia. Neuvostotalous oli rappiolla ja kykenemätön kantamaan miehityksen seuraukset. Kowalskin mielestä Neuvostoliitto oli samanlainen imperiumi kuin aiemmatkin ja matkalla kohti edeltäjiensä kohtaloa. Puolalaisten tuli kuitenkin edetä varovaisesti, sillä historian avulla ei voitu ennustaa, miten ydinasein varustettu imperiumi hajoaisi (K 6/1981, 53–57). *Kulturan* toimitus ei itse ryhtynyt arvioimaan Neuvostoliiton tilaa, mutta julkaistujen artikkelien valinta kertoi aiempaa rohkeammasta tilannearviosta.

Sisäisiä haasteita ja eskatologiaa

Puolan tilanne kiristyi entisestään vuoden 1981 jälkipuoliskon aikana. Puolan Yhtyneen Työväenpuolueen kriisi ja valtiokoneiston lamaantumiskehitys syvenivät. Solidaarisuus kurkotti samalla yhä korkeammalle. Siitä muodostui entistä selvemmin reaalisosialismin säännöistä irtautuva poliittinen liike. Ammattiliitto antoi muille Itä-Euroopan työläisille osoitetun julkilausuman, jossa luvattiin tukea vastaaviin päämääriin pyrkiville kansanliikkeille. Solidaarisuus ryhtyi myös vaatimaan vaalien järjestämistä alue- ja paikallistasolla. Protestit kiihtyivät ja yhteiskunnallinen ilmapiiri kiristyi (Hovi 1994, 200–202; Janowski 2003, 39–51, 57–66, 81).

Kulturan sivuilla keskustelu ammattiliiton roolista kiihtyi ja muuttui entistä kriittisemmäksi. Zigmunt Olsztyńskin mukaan Solidaarisuutta vaivasi missiohenkisyys, idealismi ja nöyryyden puute. Kyky konkreettisten ehdotusten tekemiseen ja muutosten läpiviemiseen puuttui. Talousreformi unohdettiin ja huomio kiinnittyi kamppailuun toissijaisista asioista kuten vapaista lauantaisista (K 7–8/1981, 85–96).

Myös vakiokirjoittaja Kisiel ryhtyi arvostelemaan ammattiliittoa. Solidaarisuus näytti esittelevän epämääräisiä toivomuslistoja, vaikka Puola tarvitsi radikaalia ja konkreettista uudistusohjelmaa. Solidaarisuus oli sidoksissa vanhaan järjestelmään ja kyvytön ymmärtämään muutosvaatimusten perinpohjaisuutta. Toiminta näytti vain puheelta ja kykenemättömyydeltä aikaansaada todellisia muutoksia (K 7–8/1981, 183–188; K 9/1981, 74–79; K 10/1981, 125–132). Solidaarisuuden ohjelma osoitti epäkohtia, muttei rakentavaa ohjelmaa asioiden korjaamiseksi. Kisiel arvelikin lopulta Solidaarisuuden olleen vastareaktio kommunismille ja siten vain vallankumousprosessin alkuimpulssi. Ammattiliitto ei kyennyt viemään Puolaa uudelle tielle (K 11/1981, 103–107).

Arvosteluun yhtynyt Bronisław Lasocki piti Solidaarisuuden pahimpana ongelmana sen ristiriitaista asemaa. Ainoana todellisena edustuksellisenä elimenä ammattiliiton oli pakko ottaa keskenään vastakkaisetkin intressit huolehdittavakseen. Osa päämääristä, kuten täystyöllisyyden ja talousuudistuksen samanaikainen toteuttaminen, oli vaikeasti yhteensovitettavissa. Tavoitteista tuli epäuskottavia (K 12/1981, 13–21). Jerzy Klewiński katsoi Puolan rajoitetun vallankumouksen jo vakiintuneen. Solidaarisuudella ei ollut yksinoikeutta ehdotusten tekemiseen ja sen esitykset tuli päinvastoin alistaa kritiikille (K 11/1981, 12–17).

Kulturan toimitus pyrki ohjaamaan alkanutta debattia syyskuussa julkaistulla ”Solidaarisuus”-artikkelilla. Artikkelilla oli kriittinen, mutta sävyiltään maltillinen. Hallitsevan puolueen ja valtionhallinnon heikkous oli Solidaarisuuden ristiriitaisen aseman syy. Solidaarisuus joutui paradoksaalisesti ajamaan myös vastapuolen, valtiovallan, etuja kokonaisvastuun nimissä. Artikkelilla puolusti Solidaarisuutta toteamalla sen ajautuneen ristiriitaiseen tilanteeseen vastoin omaa tahtoaan. Asetelman riskit kuitenkin tunnustettiin ja tekstissä peräänkuulutettiin ammattiliiton muuttumista todelliseksi luovaksi ja uutta suuntaa osoittavaksi järjestöksi. Tässä onnistuminen edellytti kokonaan uusien toimin-

tamuotojen löytämistä (K 9/1981, 9–13).

Solidaarisuuden asemaa koskeva kritiikki ja turhautuminen muutoksen hitauteen tulevat ymmärrettävämmiksi sosialismin tulevaisuutta koskevan debatin luomaa taustaa vasten. *Kulturan* kirjoittajat eivät nimittäin enää loppuvuodesta 1981 antaneet sosialismille juuri toivoa. Hallitseva puolue ja valtiokoneisto olivat hajoamistilassa (K 10/1981, 74–80). Varsovas-ta käsin kirjoittanut nimimerkki N.N. korosti henkisen ilmapiirin muutoksen vaikutuksia. Puolalaiset kokivat muutoksen olevan käsillä. Historian synnyttämien rakenteiden pysyvyys oli näennäistä (K 9/1981, 3–8). Kommunistien yksinvalta-aseman lakkauttaminen nähtiin välttämättömänä. Kommunismin tukena seiso-i enää ”ideologinen jäärapäisyys” (K 11/1981, 6–11; K 12/1981, 8–13). Puolalaiset olivat valmiita uhrauksiin ainoastaan demokraattisen ja itsenäisen Puolan vuoksi (K 11/1981, 18–22). Hurjimmatkin ennusteet olivat osoittautuneet alimitoitetuiksi. Puolan vallankumous saattoi merkitä koko neuvostojärjestelmän kuolinkou-ristusten alkua (K 10/1981, 80–98).

Kulturan radikalisoitumista ilmensi sosia-lismin yleisen kuoppaamisen ohella myös lisääntynyt keskisen Itä-Euroopan maiden ja Neuvostoliiton kehityksen yhdistäminen Puolan tilanteeseen. Jan Józef Lipskin lokakuinen arti-kkeli oli osoitus rohkeammasta painotuksesta. Lipski näki Itä-Euroopan kansojen tulevaisuu-den toisiinsa kytkettyinä. Puolan liberaalisaatio edellytti laajempaa ja myös Neuvostoliitossa tapahtuvaa muutosta. Yleisemmän vapautumis-perspektiivin ajamiseksi oli kehitettävä suhteita naapurimaiden kanssa sekä arvioitava historiaa uudelleen (K 10/1981, 3–29).

Kultura julkaisi myös tšekkiläisen Jiri Leder-erin kirjoituksen, jossa tämä nosti Puolan koko Itä-Euroopan toivoksi. Puolalla oli kansannou-superinteensä ja katolisen kirkon vahvan aseman vuoksi erityisrooli. Solidaarisuus voisi pakottaa kommunistipuolueen todelliseen kompromissiin. ”Puolan malli” leviäisi väistämättä muualle Itä-Eurooppaan (K 11/1981, 45–49). Tunnettu venä-läisemigrantti Aleksandr Zinovjev näki Puolan

tapahtumilla olevan merkitystä myös ”Venäjän demokratialle”. Vaikka nopeaa kertarysäystä ei kannattanut odottaa, oli Puolan esimerkki pu-hutteleva, sillä se osoitti vanhojen rakenteiden olevan muutettavissa (K 11/1981, 55–60).

Puolan vallankumouksen leviämisperspek-tiivin esittely olisi tuskin ollut mahdollista, ellei *Kulturan* toimitus olisi loppuvuodesta 1981 ollut vakuuttunut Puolan muutosten vakiintumisesta ja samalla laajempien mahdollisuuksien avautu-misesta. *Kulturan* piirissä oli sinänsä jo varhain vahvistunut näkemys, joka painotti yhteistoi-mintaa muiden vastaavassa asemassa olevien kansojen kanssa. Samalla kansallisuuskysymystä pidettiin Neuvostoliiton kannalta todellisena vaa-ratekijänä, jota tuli myös hyödyntää (Kowalczyk 1999, 114, 124, 149–161; Korek 1998, 203–204; Pomian 2000, 41). Murroksen alkuvaiheessa *Kultura* oli kuitenkin vaitonainen radikaalin idänpolitiikan teemasta. Syyt olivat todennä-köisesti taktisia. Maltillisuuden painottaminen ei olisi ollut uskottavaa, jos samalla olisi avattu uusia rintamia vallankumouksen levittämisen nimissä.

Keskustelu Neuvostoliiton väliintulon to-dennäköisyydestä jatkui vuoden 1981 loppuun saakka aktiivisena. Tämä oli ymmärrettävää, sillä voimakas Solidaarisuuden parjaamiskam-panja jatkui ja elokuussa Varsovan liitto aloitti uudelleen laajat sotaharjoitukset Puolan rajojen läheisyydessä (Hovi 1994, 200; Johnsson & Lautela 2004, 126–127). *Kulturan* toimitus ja kirjoittajat eivät uskoneet väliintuloon. Toi-mitus päinvastoin lisäsi löylyä julkaisemalla loppukesästä artikkelin, jossa Puolan asemaa verrattiin Alankomaiden, Itävallan ja Suomen tilanteeseen. Suomen asema nähtiin vaikeim-pana ja siten eniten Puolaa vastaavana. Suomi oli ”rajoitetussa sotilasliitossa” Neuvostoliiton kanssa, jolla oli runsaasti vaikutusvaltaa Suo-men sisä- ja ulkopolitiikassa sekä tiedotusväli-neissä. Puolalle tuli antaa suunnilleen Suomea vastaava olotila – oikeus itse valita johtajansa ja oma sisäinen järjestelmänsä. Viime kädessä Puolan ja Neuvostoliiton allianssin oli kuiten-kin perustuttava siihen, halusivatko puolalaiset

tällaista liittoa. Rohkeaa vaatimusta suhteiden uudelleenjärjestelystä tuki arvio, jonka mukaan Neuvostoliiton hajoamisen mahdollisuutta ei ollut syytä poissulkea (K 7–8/1981, 18–24). Vakiikirjoittaja Socjusz (Zdzisław Nadjer) esitti samansuuntaisia näkemyksiä. Puolan jäsenyydestä Varsovan liitossa oli tullut kuollut kirjain, sillä oli mahdotonta kuvitella Puolan asevoimien ryhtyvän yhteisiin sotatoimiin neuvostoarmeijan kanssa. Socjusz pohti myös sitä, tulisiko mahdollinen interventio hidastamaan vaiko päinvastoin nopeuttamaan itse Neuvostoliiton hajoamista (K 7–8/1981, 77–85).

Adam Kruczek noteerasi Neuvostoliiton syytösten koventumisen kesällä 1981. Hän ei kuitenkaan enää palannut synkkiin arvioihinsa, vaan ryhtyi pikemminkin tukemaan *Kulturan* toimituksen näkemyksiä. Kruczekin mukaan Neuvostoliitto oli pidättäytynyt väliintulosta ennen muuta siksi, että puolalaiset olisivat asettuneet aktiiviseen vastarintaan. Poliittinen ja sotilaallinen hinta olisi muodostunut liian korkeaksi (K 7–8/1981, 132–138; K 9/1981, 55–61).

Jos Neuvostoliittoa ei enää mielletty akuutiksi uhaksi, niin osattiinko sitten Puolan omin voimin järjestettyä kurinpalautusta odottaa? Puolan hallitushan aloitti valmistelut Solidaarisuuden tukahduttamiseksi jo varhain syksyn 1981 aikana. Osana valmisteluista valtaa keskitettiin kenraali Wojciech Jaruzelskille (Janowski 2003, 39–45; Hovi 1994, 200–204). Kuten edellä nähtiin, jo alkuvuodesta hahmoteltiin skenaarioita, joista yksi oli armeijan toimeenpanema poikkeustila. Laajempaa keskustelua aiheesta ei kuitenkaan syntynyt. Sotilaiden huomattiin kylläkin saavuttaneen aiempaa korkeampia asemia lokakuuisessa puoluekokouksessa (K 10/1981, 74–80). Tarkimman uhka-arvion teki Zigmunt Olsztyński, joka katsoi ”sisäisen uhkan” muodostavan suurimman vaaran Solidaarisuudelle. PZPR:n vanhoillinen siipi oli valmis äärimmäisiin toimiin asemansa turvaamiseksi (K 7–8/1981, 132–138). Myös Adam Kruczek havaitsi neuvostolehdistön uskovan ”järjestyksen palauttavien” voimien löytymiseen Puolan sisältä (K 11/1981, 67–73).

Vaikka *Kulturan* kirjoittajat näyttävätkin havainneen merkkejä valmisteluista sekä aavis- telleen uhkaa, ei sotatila osattu suoranaisesti en- nustaa. On mahdollista, ettei kirjoittajayhteisön piirissä enää yksinkertaisesti uskottu hallitsevan puolueen tai edes armeijan kykenevän onnis- tuneesti moiseen toimeen vastoin mahtavaksi paisunutta Solidaarisuutta. Vallankumouspro- sessin vakiintuminen lisäsi itsevarmuutta ja turvallisuuden tunnetta.

Evoluutio ja revoluutio

Kultura näki elokuun 1980 tapahtumat ja Solidaarisuuden synnyn alusta lähtien vallan- kumouksellisena muutoksena. Ammattiliitto oli tuonut Puolan reaalisosialismiin uuden ele- mentin: todellisen mahdollisuuden kontrolloida kommunistipuolueen ja valtion vallankäyttöä. Murrosvaiheen alkukuukausina *Kultura* suositti saavutetun kompromissin mukaan elämistä ja maltillista linjaa. Tapahtuneet muutokset nähtiin kuitenkin laajemman muutoksen alkupisteinä. Evolutionaarinen periaate koski lähinnä muu- toksen eteenpäin viemisen keinoja, mutta ei itse päämääriä, jotka olivat pikemminkin vallanku- mouksellisia, eli revolutionaarisia. Voidaankin havaita, että *Kulturan* varhaisempia kirjoituksia tutkineen Janusz Korekin löytämät molemmat peruslinjat, evolutionarismi ja radikaali vallan- kumouslinja, esiintyivät *Kulturan* kannanotoissa murrosvaiheen aikana. Kokonaislinja näyttäytyi evoluution ja revoluution synteessä.

Vuoden 1981 kuluessa *Kultura* alkoi yhä avoimemmin puhua lopullisista tavoitteista, eli sosialismin hylkäämisestä sekä Puolan ja Neuvostoliiton suhteiden uudelleenjärjestelystä. Puolan mallin leviämistäkin alettiin keskus- tella entistä rohkeammin. Lehden radikalisoitu- minen heijasteli todennäköisesti paitsi Puolassa toteutunutta mielipidekehitystä, myös *Kulturan* toimituksen ja kirjoittajakunnan vahvistunutta luottamusta ja uskoa vallankumouksen jatkuvaan laajenemiseen. Lopulta Puolan tapahtumien katsottiin merkinneen ensimmäisten naulojen lyömistä koko sosialismin ja jopa Neuvostoliiton

arkkuun.

Kulturan toimitus painotti alusta lähtien kansallisen yhtenäisyyden säilyttämistä. Työväestön rooli vallankumouksen keskeisenä voimana tunnustettiin, mutta muutos nähtiin puolalaisien yhteisenä kansallisena hankkeena. Mitään yhteiskuntaryhmää ei ohjelmallisesti nostettu toisten yläpuolelle, vaan päinvastoin suositeltiin erityisintressien vaimentamista yhtenäisyyden säilyttämiseksi. Tämä pyrkimys näkyi selkeästi esimerkiksi Puolan katolisen kirkon toiminnan arvioinnissa.

Puolan muutoskehityksen sisäisinä uhkina nähtiin sekä kommunistipuolueen ja valtiiovallan vastarinta että paradoksaalisesti myös näiden heikkous. Puolueen ja hallinnon kriisiytyminen pakotti Solidaarisuuden omaksumaan ristiriitaisen aseman, minkä osaltaan pelättiin jähmettävän tarvittavien uudistusten toteuttamista. Vuoden 1981 puolivälissä kiihtyneestä Solidaarisuuden kriitikkistä huokui turhautuminen konkreettisen muutoksen hitauteen. Vallankumouksen pelättiin jäävän vain retoriseksi harjoitukseksi, jonka liikevoima ennen pitkää ehtyisi arkipäivän pahenevien ongelmien puristuksessa.

Vallankumouksen ulkoisen uhan eli Neuvostoliiton väliintulon mahdollisuuden arviointi oli

Kulturan pääteemoja koko murroskauden ajan. Toimitus ja kirjoittajien ehdoton enemmistö piti miehitystä epätodennäköisenä. Intervention katsottiin muodostuvan Neuvostoliitolle liian kalliiksi ja vaikeaksi operaatioksi. Sen nähtiin varmuudella johtavan ascelliseen vastarintaan, raskaaseen ja kuluttavaan miehitykseen sekä Neuvostoliiton kansainvälisen aseman selvään vaikeutumiseen. Mitä enemmän aikaa kului, sitä vähäisemmäksi intervention todennäköisyys arvioitiin. Loppuvuodesta 1981 väliintuloon ei uskonut edes Adam Kruczek.

Neuvostoliiton sisäinen tilanne alettiin vuoden 1981 aikana nähdä yhä synkempänä. Useat *Kulturan* kirjoittajat näkivät supervallan mahdin julkisivussa merkittäviä halkeamia. Talousvaikeudet, uudistuskyyvyttömyys ja teknologinen jälkeenjääneisyys herättivät epäilyksiä neuvostojärjestelmän elinkelpoisuudesta ja myös suoria ennustuksia Neuvostoliiton hajoamisesta. Neuvostoliiton sisäisten vaikeuksien nähtiin myös selittävän sen pidättäytymistä ascellisesta väliintulosta. Puolan vallankumouksen vakiintuminen antoi tilaa laajemmille perspektiiveille, eskatologisille visioille Neuvostoliiton ja kommunismin lopusta.

Lähteet

Lehdet

K = *Kultura* 9/1980, 10/1980, 11/1980, 12/1980, 1–2/1981, 3/1981, 4/1981, 5/1981, 6/1981, 7–8/1981, 9/1981, 10/1981, 11/1981, 12/1981, venäjänkielinen erillisnumero 3/1981.

Kirjallisuus

Friszke, Andrzej (1999), *Życie polityczne emigracji, – Druga Wielka Emigracja 1945–1990 I*. Warszawa: Biblioteka Więzi.
Hovi, Kalervo (1994), *Puolan historia*. Keuruu: Otava.
Janowski, Karol (2003), *Źródła i przebieg zmiany politycznej w Polsce (1980–1989)*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Johnsson, Peter & Lautela, Yrjö (2004), *Puola vanhaa ja uutta Eurooppaa*. Helsinki: Edita.
Korek, Janusz (1998), *Paradoksy paryskiej "Kultury". Ewolucja myśli politycznej w latach 1947–1980*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
Kowalczyk, Andrzej Stanisław (1999), *Giedroyc i "Kultura"*. Wydawnictwo Dolnośląskie: Wrocław.
Pomian, Krzysztof (2000), *W kregu Giedroycia*. Warszawa: Czytelnik.
Zamojski, Adam (1995), *The Polish Way, A Thousand-year History of the Poles and their Culture*. New York: Hippocrene Books.